

"כיצד כל מעשים שאתה מספר טובים הם?"

חנה פנחסי

חיים סבתו, בואי הרוח, ידיעות אחרונות, תל-אביב תשס"ח

בבואי הרוח מספר חיים סבתו המבוגר את סיפור גדילתו כילד המגיע בסוף שנות החמישים ממצרים לבית מזמיל בירושלים. בית מזמיל היא קרית-יובל של היום, אז מעברה שנקבצו אליה פליטי שואה הונגרים ועולים ממצרים וממרוקו. משה פרקש, פליט השואה, קושר אליו את חיים הקטן, נכדו של חכם שוויכָה, מתוך שהוא מזהה בו הן את התלמיד החכם שהוא עתיד להיות והן את הכוח שלו לספר סיפור. פרקש יפקיד בידי סבתו המתבגר את פיקדונות חייו שאותם יהיה על הסופר-התלמיד החכם להחזיר. כתיבת הספר היא אחד מהם.

יש קשר הדוק בין אהבת התורה ובין הענקת הזכות לספר. בצירוף הזה טמונה מבחינתו של פרקש היכולת לספר את הסיפור נכון, כפי שראוי. מתוך הקשב של פרקש לשיעורים שמלמד סבתו במסכת בבא מציעא בכל שבת, נולדת הידיעה של פרקש כי בידי הרב יופקד סיפור חייו. "פרקש החזיק בשתי ידיו גמרא קטנה שכריכתה קרועה, דפוס ז'יטומיר, קירב אותה לעיניו, התבונן בה והתבונן כי כשאני מפרש את הסוגיה. פניו היו מתוחות. נדמה היה לי שאני מזכיר לו משהו או משהו". מיד אחר כך מיתמם סבתו המבוגר, כשהוא אומר: "איני יודע מדוע דווקא לי סיפר אותו. אולי ראה שאני

חנה פנחסי היא
 דוקטורנטית
 למגדר
 באוניברסיטת
 בר אילן

אוהב לשמוע מעשים"¹. ואולם הוא יודע היטב מדוע דווקא לו סופר הסיפור - הוא מגלם את העולם הערכי, האמוני והתורני שפרקש ביקש להנחיל.²

בריאיון עיתונאי לעיתון **בשבע** הרב סבתו אומר כי משמעות הפיקדון איננה מסירה מדויקת של פרטי הסיפור: "הוא יוסי פרקש, בנו של גיבור הספר] רצה שאגיד לו מה מתוך מה שכתבתי היה באמת, וכך גם אמי רצתה שאומר לה מה היה אמת עם אבא שלה באמת מארץ תצמח [ספרו הקודם של סבתו]. לא אמרתי לה, וגם לו לא אומר"³. אם כן, לא האמת העובדתית צריכה להיאמר, אלא רוחו של הפיקדון היא שצריכה לחלחל: אמונה, אהבת תורה וציונות.

אפשר שזו גם משמעות המשנה שבה פותח הרב סבתו הצעיר את שיעורי התלמוד שלו: "אלו מציאות שלו ואלו חייב להחזיר". המשנה הפותחת את הפרק השני במסכת בבא מציעא עוסקת באבודות ובחובה להשיבן לבעליהן. היא מבחינה בין דברים שצריך להחזיר אותם בדיוק כמו שנמצאו, ובין דברים השייכים למוצא והוא יכול לעשות בהם ככל העולה על רוחו - כפי שאכן עושה הסופר בפיקדון, בסיפור שהופקד בידי. נדגיש כי אין מדובר בחירות שלמה המוענקת לסופר, אלא בידיעה כי גם השינויים שיעשה בסיפור המקורי הם על דעת פרקש כל עוד הרוח, כאמור, נותרת בעינה.

קל להתמסר לספר הזה. קראתי אותו בערב שבת חורפי אחד. שקעתי בשפתו החמה, התמסרתי לנועם השתלשלותו לטוב, לאמונה ולהשלמה שיש בכל אחת מהדמויות, אשר מקבלת באהבה את העולם גם כאשר הוא מתעמר בה. ובכל זאת, עם הסיום נותרתי "בחוץ", עם טעם מריר, זר. למרות הזיכרונות האישיים שמעלה בי הספר, המתאר אנשים ומקומות שהכרתי בילדותי, חשתי זרות הנובעת מהתחושה שעיקרה הוא זה: מה לי ולהם, תמימי הדרך, המוחלים לאין קץ, נטולי היצר?

הרבה רוע נושב דווקא בבואי הרוח. אבל בעיקרו זהו רוע שמקורו בגורל, בכוחות היסטוריים ענקיים שאין להם פנים: הגרמנים, הקיסר האוסטרו-הונגרי וחילותיו. אמנם יש גם רוע מקומי וקטן, קבוצת ילדים מיידה אבנים בזקנה פליטת שואה, אבל גם אותם איננו פוגשים כפרטים. פרקש, הדמות הראשית, צריך להתמודד עם רוע הבא מבחוץ בלבד, בעוד עולמו הפנימי שלם. אין בו תשוקות, יצרים, תחרות או רשעות.

בדמויות המשנה יש התנהגות רעה רק לכאורה. האופה שהתעלל בשנות המלחמה בילד פרקש, הצליף ועלב בו, ומעל הכול מנע ממנו את המפגש האחרון עם אמו, עושה זאת בסופו של דבר מכוונה טהורה. מתברר כי הוא פועל מתוך שבועה שנשבע לחשל את הילד פרקש כדי שיהיו לו הכוחות לשרוד בעולם עויין. "אתה חזק מברזל. הבטחתי לאמך כי אצלי תהיה לאיש, היה לאיש, אני בטוח שתצא מזה", הוא אומר לו.⁴ יכולים היינו לפתור את דבריו של האופה כהצדקה מיתממת שלאחר מעשה, שאליה מתייחס המספר באירוניה או בבוז. אולם המספר מתאר את פרקש כמי שהפנים את תפיסת

1 חיים סבתו, בואי הרוח, תל-אביב תשס"ח, עמ' 66.

2 ביקורת הספרות נוהגת בדרך כלל להבחין בין המספר, שהוא דמות בדיונית, לסופר. בבואי הרוח מתערכלים השניים לאחד לא רק בגלל העדות של סבתו בראיונות ובאירועים שונים, אלא גם בשל תיאורים שונים בספר, ובעיקר בסיומו, שם מספר סבתו הסופר כיצד הוא מגיע לחידון התנ"ך שמשתתף בו נכדו של פרקש בתוקף תפקידו במציאות כראש ישיבת מעלה אדומים.

3 הריאיון עם עפרה לקס, תחת הכותרת 'קטונתי', מופיע באתר העיתון **בשבע**: <http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/7093>.

4 בואי הרוח, עמ' 119.

האופה, ואף מודה שהיא הצילה אותו. לאחר המלחמה קפץ פרקש מאוניית המעפילים שלכדו אותה הבריטים, ושחה לחופי הארץ. על מעשה זה הוא אומר לכתו: "אדם מחושל מברזל, אם רק ירצה, יגיע".⁵ המספר סבתו אינו מערער על הלקח הזה.

אין בכל הספר תהייה, ספק או פקפוק באמונה באלוהים או התרסה כלפיו על שהביא את כל הרשעה הזאת. אין אף לא דמות משנה שולית אחת שלימוד תורה בעבורה איננו המענה המוחלט לכול. אין ולו דמות אחת המבטאת כעס על מה שנגרם לה (רמז דקיק של אשמה מופנה כלפי הדורות של פרקש הילד ששלחו אותו הרחק מאמו לאופה מתעלל). גם אם הייתה כוונה לתאר דמות הכובשת את כעסה, הרי מכיוון שלא ניכר המאמץ או המחיר של כיבוש הכעס - אין לו נוכחות.⁶

ליד חיים סבתו הנחשף לעולות העולם מבט תמים שאפשר להבינו: "בכלל לא שאלתי שאלות, אבל הכל נכנס אל ליבי ושרט אותו".⁷ אבל גם אצל המספר המבוגר שהוא נעשה ברכות הימים לא משתנה דבר, ועדיין אין הוא יודע לשאול. דמויות בספרות ישכנעו אותנו יותר ככל שתגבר מורכבותן, ככל שהמנעד הרגשי שלהן יהיה רחב יותר וביטויי דק יותר.⁸ אפשר לקנא ברב סבתו שאין בעולמו יצרים, תשוקות וספק, אבל בספרות מוצמד לתמימות הדרך הזאת תג מחיר. הסיפור יהפוך להיות חלק מז'אנר סיפורי הצדיקים, הנותרים בהכרח מחוץ לחייו של הקורא המודרני משום שאינו יכול לזהות בעצמו את השלמות ההרמטית שישנה בהם.

תחושה דומה מלווה את ספרו של סבתו, תיאום כוונות,⁹ המתאר את מוראותיה של מלחמת יום הכיפורים. בביקורת שכתב רוביק רוזנטל על הספר, אפשר לזהות את הכיוון שעליו הצבעתי:

...אפשרות הבריחה נוכחת בעולמם של "האחרים", שלא באו למלחמה מתוך הפסוקים. אין במלחמה שום מימד של זוועה. מלחמה ללא דם, ללא איברים כרותים; הפסוקים והאמונה בתקפותם מכסים על הכל.

ועוד מוסיף רוזנטל:

דב, חברו הטוב נעלם, ובמהלך הספר כולו מנסה סבתו לגלות היכן הוא. לכאורה, בסיס לבניית דרמה של מלחמה, אבל סבתו אינו ממש מעוניין לדעת היכן דב, ודב אינו חשוב יותר מן המלחמה, ואפשרות מותו של דב אינה מאיימת עליו. דב נופל במלחמה אבל לא מת ממש, שהרי ליד טנק שרוף נמצא תיק התפילין שלו ששמו רקום עליו. הסמל הדתי של קיומו נותר, ועל כן מותו הפרטי הופך לעניין כמעט לא חשוב.¹⁰

5 שם, עמ' 121.
 6 בביקורת על כעפעפי שחר, שאותה נזכיר בהמשך, מסביר נחם אילן, אקדמות, טו (מרחשוון תשס"ח), עמ' 235-241 כי עזרא, גיבור כעפעפי שחר, אינו מבטא את רגשותיו הקשים מפני שסבתו "לא התפתה לרכך את המכה באמצעות מילים". הבעייתיות בטיעון זה היא שהוא פותח אפשרות לייחס לסופר כל דבר שאינו נוכח בכתוב בנימוק שלא רצה "לרכך מכה במילים".
 7 בואי הרוח, עמ' 56.
 8 חשוב לדייק שאין הכרח שהדמות תהיה מודעת לעצמה. הירשל, גיבורו של 'סיפור פשוט' לעגנון, כמעט אינו מודע לעצמו, ובכל זאת יש לו עולם פנימי עשיר ומורכב.
 9 חיים סבתו, תיאום כוונות, תל-אביב תשנ"ט.
 10 רוביק רוזנטל, 'שלושה יומני מלחמה', ארץ אחרת, 3 (אדר-ניסן תשס"א/מרס-אפריל 2001), עמ' 40-47. אעיר כי לרוזנטל התברר כי אחיו גידי, שנפל במלחמה, לחם לצדו של סבתו. קשר אישי זה

מדבריו של רוזנטל עולה לכאורה הבחנה בין יהודי (ואדם) דתי הבא למלחמה "מתוך פסוקים" ובין קורא חילוני העומד ללא מגן האמונה, חשוף לטרואמת המלחמה והמוות. אולם אין זה טבעו של העולם הדתי שהוא מגן מפני המגע הכואב עם המציאות, אלא זה האופן שבו מציג אותו סבתו בשני הספרים. מבין השיטין עולה הטענה המצטברת כאילו ליהודי המאמין מובטחת הגנה מבעתת המלחמה, מספקות ומיצרים.¹¹ מודל דומה מופיע גם בכעפעי שחר.¹² במרכזו של הספר ניצב עזרא הגיבור התמים, שכמו פרקש הוא נושא בלבו כאב שיתפענח רק בסוף הסיפור. בתו המירה את דתה, ועזרא מכנה את המעשה "עוון". ושוב תוהה הקורא, מדוע מקבל עזרא על עצמו את האחריות למעשה? מדוע אין הוא תופס אותו כניסיון, או כעונש על חטא אחר? האם העוונות החמורים היחידים של הגיבור הם מעשים שלא הוא עשה, ולו יכול היה מתנגד להם בכל כוחו? האם אין לו עוונות משל עצמו?

בניגוד לספרים האחרים של המחבר, בספר כעפעי שחר מופיעות דמויות משנה שיש בהן רוע אנושי שמקורו בגאווה, גאווה הנובעת מהשכלה תורנית ואקדמית, אשר משחיתה את מידת האדם. ר' משה דוד המתפלפל מתנשא על עזרא המפייט לתומו בבית-המדרש: "הנמך את קולך וקרא בלחישה שאני מעיין עכשיו בסוגיה חמורה ומזמוריק מבלבלים את עיוני, כמעט שפתרתי את הסוגיה עד שבא ניוגונך והסיח את דעתי".¹³ אין צורך לומר שעזרא נפגע מדברים אלו עד עמקי נשמתו.

דמות המשנה המורכבת ביותר בספר היא זו של ד"ר טוויל. מורכבותה נובעת הן מהטלטול שהיא מיטלטלת בין עולם מזרחי מסורתי לעולם אקדמי אשכנזי, והן מכך שמניעה (בגלל עירוב זה?) הם אנושיים ונמוכים.¹⁴ טוויל זקוק לאישורם של האשכנזים בגבעת רם שהוא ראוי. הפתטיות מעוררת הרחמים בשאיפותיו של טוויל מובלטת על רקע דברי נשיא האקדמיה שמציין כי טוויל "ראוי לכל פרס, כבן עדות המזרח שעלה מחלב בצעירותו והתקדם והצטיין עד שהוציא ספרים במחקר". ובהמשך אומר המספר: "טוויל שומע ולא מבין מה עניין מוצאי לעבודתי נדמה היה לו כאילו אומרים 'בימינו אלה אם תרצה לזכות בפרס אין לך אלא להיות ספרדי'".¹⁵ שמו של טוויל, שפירושו בערבית "גבוה", מקבל משמעות אירונית. וגם כאן, מורכבותה של דמות המשנה מדגישה ביתר שאת את שלמותו של הגיבור.

ואולי דווקא בגלל החולשה האנושית של טוויל שם המספר בפיו את השאלה הגדולה המופנית לסבתו הסופר (אף שהיא מופנית לכאורה אל עזרא), מנוסחת יפה מכפי שניסחתי אני (ואחרים לפני), אך תוכנה דומה:

פעם אחת לא יכול ד"ר טוויל להתאפק ואמר לו לעזרא, עזרא, וכי אין בלבך איזו תואנה או איזו טרוניה על העולם לספר אותה, וכי לא פגשת מימך אדם רע או חבר רע או שכן רע או יצר הרע או עין הרע או לשון הרע, מאותם אלה

מעניין לדברים משמעות נוספת, שהיא בעיניי קול של מחאה.

11 כידוע, ההגות היהודית מציעה גם מודלים אחרים שבהם הספק המכרסם, והתרסה כלפי שמיא היא חלק מחיים יהודיים שלמים, החל באיוב וכלה ברב סולובייצ'יק.

12 חיים סבתו, כעפעי שחר: מעשה בעזרא סימן טוב, תל-אביב תשס"ה.

13 שם, עמ' 63.

14 ההוויה ההרמונית בין אשכנזים למזרחים בבית מזמיל של בואי הרוח אין בה כל רמז למאבק או הייררכיה בין העדות. ברוד ז'אקו, למשל, מגולם הטוב שבכל העולמות.

15 כעפעי שחר עמ' 89-88

שמספרים עליהם כל אותם מספרי מעשים, הא כיצד כל מעשים שאתה מספר טובים הם? וכי כל העולם כולו טוב הוא בעיניך? והלוא כל העולם מלא מרמה ושקר וחנופה ורדפי כבוד ואוהבי ממוץ, וכי מעולם לא ראית אותם?¹⁶

תשובתו של עזרא סימן טוב משקפת את הסמליות השקופה של שמו: אמר לו עזרא סימן טוב, איני יודע מה אשיב לך, מה שעניי רואות, ומה שאזני שומעות ומה שליבי מרגיש, אותו אני מספר.¹⁷

תשובה זו יפה לעזרא הגיבור התמים, ומציגה את שואלה כגס לב, אך אין תשובה זו מספקת בנוגע לסופר הכותב על עזרא, פרקש ואחרים.¹⁸

יש בבואי הרוח משהו שמזכיר את 'תהילה' של עגנון.¹⁹ בשניהם מפקיד אדם שלם באמונתו את סיפורו בידי המספר, אשר כתיבת הסיפור הופכת לייעודו. כמו 'תהילה', גם בואי הרוח רצוף במפגשים המתארכים והולכים של הסופר עם המאמין הגדול הנוטה למות, ובמפגש האחרון מתפענח הסיפור במלואו. ב'תהילה' מתברר כי יש חטא קדמון, מעשה מביש שגרם לכל הסבל, ושורשו בטבע האדם. גם אצל סבתו מתברר החטא הנורא, אבל הוא נעשה בשגגה מוחלטת, פועל יוצא של כוחות היסטוריים שאין עליהם כל שליטה, ולא הייתה כל אפשרות להימנע ממנו.

הפרשנים של 'תהילה' חלקו זה על זה בשאלה אם הוא 'סיפור קודש', מופע של אמונה שלמה, כפי שטען שביד,²⁰ או סיפור של כפירה דווקא, כפי שקרא אותו עמוס עוז.²¹ אצל סבתו אין מקום להתלבטות כלל. רגע לפני שפרקש מספר את סיפורו האחרון לסבתו הוא אומר: "תספר אותו למען ידעו בני ובני בני, וכל יושבי הארץ הזאת, את קללת הגלות".²² המסר הציוני והיהודי ברור, ואין בו שמץ של אירוניה או מורכבות עגנונית.

הנה שני הקצוות של חוויית הקריאה - האחד שהתמסר לספר, גמע אותו ואת העולם שהוא מתאר, והאחר שנפרד ממנו, בשל הידיעה שהעולם הזה אינו רלוונטי לו ולשכמותו, והוא ספון בתוך עצמו, בלי דלת כניסה אליו. זהו עולם המעניק למי שיש לו הנטייה לחוש כך רגש של נחיתות, או סתם חווייה של חוסר אמון. אם יש לספרות כוח לתקן, להניע לחזרה בתשובה - כמו שהיה הרב סבתו ודאי רוצה - ואני שותפה לאמונה שיש בספרות כוח להניע שינוי - הוא טמון בכוחה להציב את האדם הנופל וקם. גיבורי בואי הרוח אינם נופלים.

כותרת הספר בואי הרוח לקוחה מחזון העצמות היבשות ביחזקאל לז, ט: "ויאמר אלי הנבא אלי-הרוח, הנבא בן-אדם ואמרת אלי-הרוח: כה אמר ה' אלוהים, מארבע

16 כעפפי שחר, עמ' 66.

17 שם, עמ' 67.

18 בניגוד לדעתו של נחם אילן, אקדמות, טז (אב תשס"ה), עמ' 240, אני סבורה שמודל זה של מספר ודמויות תמימות ושלמות בספריו של סבתו עומד בסתירה למציאות של היותו ראש ישיבה שהעולם שלה ושל תלמידיה רחוק מעולמם התמים של גיבורי ספרו. באופן ציורי אפשר לומר שעזרא סימן טוב, גיבור כעפפי שחר, לא היה מתקבל לישיבת מעלה אדומים. אודה שאינני מבינה כיצד מתיישב מודל התמימות, משאת נפשו של סבתו, עם הצעירים שאותם הוא מחנך, בני ישיבה גבוהה הגדלים בדרך כלל בבית דתי-לאומי.

19 בספר מנחיל הדרוד ז'אקו לסבתו הקטן את האהבה לעגנון. ראו עמ' 73.

20 אליעזר שביד, "תהילה" לעגנון כסיפור קודש, מולד, א (תשכ"ז), עמ' 61-74.

21 עמוס עוז, שתיקת השמים, עגנון משתומם על אלוהים, ירושלים 1993.

22 בואי הרוח, עמ' 155.

רוחות באי הרוח, ופָּחִי בהרוגים האלה, ויחיו". ייעודו של הסופר וכוחו של הסיפור טמונים בכותרת זו. יש לו לסיפור הכוח להפיח חיים בעצמות היבשות של דמויותיו, ורמוזה כאן אף המשאלה שתבוא הרוח גם בנפש הקוראים. נדמה שבדורנו אנו זקוקים למענה רחב יותר, לרוח גדולה שתחוש, תכיר ותבטא את אנושיותנו ותגביה ותרומם אותה גבוה־גבוה, כמו הטיארות שהצליח להעיף חיים סבתו הקטן בקרית יובל מזמן־מזמן. בואי הרוח.